

ПИТАННЯ ТЕОРЕТИЧНІ

DOI: 10.33608/0236-1477.2020.02.03-32

УДК 82.091

Юрій БАРАБАШ, доктор філологічних наук, професор
Інститут світової літератури ім. О. М. Горького
Російської академії наук
ул. Поварская, 25а, Москва, 121069
e-mail: barabash.yuri@gmail.com
ORCID 0000-0002-8938-9408

ЧУЖЕ—ІНАКШЕ—СВОЄ ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ПОГРАНИЧЧЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ, ТИПОЛОГІЧНИЙ ТА СИТУАТИВНИЙ АСПЕКТИ

Це перша стаття авторського дискурсивного триптиха з проблематики етнокультурного пограниччя. У розвідці визначено ключові теоретичні та методологічні принципи підходу до етнокультурного пограниччя як концепту, вирішено кілька його типологічних моделей (пограничні літературні зони, перехідні періоди та стани в літературному процесі, у творчості та психології того чи того митця, компаративні зіставлення тощо). Вибірково, під кутом зору світоглядно-філософської тріади «Чуже—Інакше—Своє», розглянуто приклади літературно-історичних ситуацій у геополітичних та етнокультурних зонах України, наразі — австро-українського та польсько-українського.

Ключові слова: пограниччя, фронтір, концепт, контекст, етнокультурна зона, типологія, модель, «Чуже—Інакше—Своє».

Від автора. *Понад два десятиліття тому я надрукував російськомовну статтю (то була моя планова праця в Інституті світової літератури РАН) «К проблеме “концы—переходы—начала”. В связи с одной сквородинской реминисценцией у И. Котляревского», і то у двох варіантах (часопис «Вопросы литературы», 1997, №3, та «Ім-лійська» колективна праця «История национальных литератур. Перечитывая и переосмысливая», вып. III. Москва, 1998). Розгляд*

Цитування: Барабаш Ю. Чуже—Інакше—Своє. Етнокультурне пограниччя: концептуальний, типологічний та ситуативний аспекти // Слово і Час. 2020. № 2 (710). С. 3—32. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.02.3-32>

локального літературно-історичного епізоду — ймовірний, на думку деяких дослідників, відгомін пісні Г. Сковороди «Всякому городу нрав и права» у п'єсі І. Котляревського «Наталка Полтавка» та дискусії навколо цієї версії — виводив автора статті до роздумів ширшого, загальнометодологічного плану, про «механізм» зміни літературних епох, напрямів, стильових течій. Хоча я покликався на Івана Франка, котрий дав нам «підказку», зазначивши, що Сковорода стояв на «розграні двох великих епох», проте вона мене тоді не підштовхнула до усвідомлення «пограниччя» як теоретично-методологічної проблеми. Це прийшло пізніше. Тепер склався задум дискурсивного триптиха, до якого, крім статті, в якій ідеться про австро-українську та польсько-українську етнокультурні пограничні зони (вона друкується нижче), мають увійти ще дві студії. В одній із них (другій у триптиху) планує подати розгляд східного етно- та лінгвокультурного пограниччя України: «харківський сегмент» (динаміка співвідношень українського і російськомовного культуротвірних чинників у літературному житті Харкова від середини ХІХ ст. до наших днів) та «донбаський сегмент» (зіставлення пов'язаних із донецьким краєм письменницьких долі і творчих феноменів на тлі сучасних драматичних подій у регіоні). Третю студію (робота над нею на стадії завершення) буде присвячено українсько-єврейському літературному пограниччю: єврейська тема в українській літературі (від Т. Шевченка до М. Бажана), українські образи та мотиви у творчості письменників єврейського походження, так чи так пов'язаних з Україною (від К.-Е. Францо за та Й. Рота до Шолом-Алейхема й Ш. Агнона), українські письменники — етнічні євреї (від К. Білиловського та Грицька Кернеренка до Леоніда Первомайського та М. Фішбейна).

Проблема давня/сьогочасна

«Пограниччя» — одне з найактуальніших і, може видатися, найсьогочасніших понять, із числа тих, які віднедавна ввійшли до термінологічного тезаурусу сучасної гуманістики; насправді ж воно має багатоступеневий родовід, витoki якого сягають щонайменше початку нової ери.

Античним предком «пограниччя» був римський «лімес» — кордон, прикордонна смуга, митна зона між Римською імперією і зовнішнім, «варварським», світом.

Значно ближчим хронологічно (хоча все ж із дистанцією у століття із чвертю) попередником «пограниччя» слід, певно, вважати «фронтитир» — поняття, що його ввів до наукового вжитку асистент Вісконсинського університету Фредерік Джексон Тернер у доповіді «Значення фронтиру в американській історії», виголошеній у Чикаго 12 липня 1893 р. на з'їзді Американської історичної асоціації; з'їзд проходив у рамках Всесвітньої Колумбової виставки, присвяченої 400-річчю відкриття Америки.

Поняття «фронтитир» (англ. Frontier — «кордон», «рубіж») від початку було прив'язане до специфічних умов та обставин доби освоєння американського Дикого Заходу й означувало рухомий цивілізаційний кордон поміж *іще* не освоєними і *вже* освоєними теренами, поміж незайманою природою і цивілізацією (за Тернером, це «точка зустрічі дикості зі цивілізацією»). Воно швидко набуло популярності як компонент

національного історичного міту. Сформувався цілий шар пов'язаного з фронтиром фольклору, зокрема т. зв. хвальківського гумору, а романтика підкорення нових теренів, образ фронтсмена, першопроходця, піонера та мисливця, мандрівного філософа, трикстера і просто пройди стали своєрідними літературними архетипами (зокрема в доробку Ф. Купера, В. Ірвінга, В. Вітмена, Марка Твена). В американській історичній науці «фронтір» став одним із ключових термінів. На нього спирається «теорія кордону» (або «теза фронтиру» — англ. Frontier Thesis), яка впродовж кількох десятиліть практично домінувала в дослідженнях, присвячених американській історії, лише в 30-х роках минулого століття ставши об'єктом критичного аналізу; втім інтерес до «фронтиру» і мітологічний «шлейф» у масовій американській свідомості, який його супроводжує, зберігаються досі.

Процес еволюції та трансформацій «тези фронтиру» в його первинному, Тернеровому, тлумаченні проходив (він не завершений до сьогодні) по кількох лініях і на різних рівнях. В узагальненому плані його вектор можна означити таким чином: формування компаративного підходу — як порівняльно-історичного, так і порівняльно-типологічного його варіантів, — до проблеми й, у цьому ракурсі, розширення просторово-географічних та історичних меж застосування теорії фронтиру, вихід її на інші, крім північноамериканського, ареали, переважно імперського типу, до колонізаційних та постколонізаційних аспектів. Такими є, до прикладу, студії Герберта Е. Болтона, Тернерового учня, президента Американської історичної асоціації, про іспанську колонізацію Латинської Америки й про значення іспаномовного чинника («іспанський фронтір») для північноамериканської культури. Такими є також праці Оуена Латтімора про «внутріазійські китайські фронтири»; вони присвячені проблемі «кордонів імперії», розгляді різних аспектів цієї проблеми — «природного» (географічні межі) та «штучного» (політичні й економічні чинники). Компаративістські дослідження низки американських і європейських авторів (Д. Ледон, А. Рібер, Д. Тредголд, А. Каппелер, Ю. Остергамель, В. Макніл) містять розгляд російського історичного фронтірного дискурсу, позначений прямим або опосередкованим впливом дихотомії лісу і степу С. Соловйова, концепцій російських євразійців, зокрема, А. Гумільова, П. Савицького. На порубіжжі ХХ—ХХІ ст. у Східній Європі в умовах і внаслідок пов'язаних із розпадом Варшавського блоку дезінтеграційних тенденцій та водночас із пошуком нових інтегративних чинників, активізувався інтерес історичної та культурологічної думки до фронтірних процесів на польсько-литовсько-білорусько-українському пограниччі, до етнокультурних традицій Великого князівства Литовського та його столиці — Вільна [див.: 7, 36—47]; зокрема, в центрі уваги опинилася така знакова постать, як

репрезентант цих традицій у наш час Чеслав Мілош, польський письменник-інтелектуал, лавреат Нобелівської премії. Дослідник творчості Мілоша та його послідовник, польський письменник, культурний діяч Кшиштоф Чижевський на початку 90-х років створює в місті Сейни фундацію «Пограниччя мистецтв, культур, народів» [див.: 33]. 2011 року Чижевський як представник фундації брав участь у підготовці та реалізації міжнародного проекту «Уроки Мілоша для України», в рамках якого у Львові, Дніпропетровську (нині Дніпро) та Харкові пройшли панельні дискусії з фронтірної проблематики й різних аспектів діалогу цивілізацій у східноєвропейському регіоні в минулому та впродовж останніх років.

Радянська історична наука, в кожному — офіційний мейнстрим, до Тернерової теорії фронтиру ставилася зі стриманим, але позасумнівним критицизмом, їй закидали «нав'язування» тези про винятковий характер шляху історичного розвитку США, але насамперед звинувачували в недооцінці, ба більше — ігноруванні економічного чинника й класових суперечностей (останній закид, слід зазначити заради справедливості, не був безпідставним). Лише в останні десятиліття в пострадянському науковому просторі з'явилися праці, в яких відчутне прагнення до об'єктивного аналізу американської концепції фронтиру, розробки системи критеріїв у визначенні соціопсихологічної та культурної природи фронтиру. Так, Н. Белаш, дослідниця проблем культурної географії, головним критерієм, за яким фронтір/пограниччя відрізняється від решти території тієї або тієї країни, називає «чинник свободи» в широкому сенсі цього поняття — свободи від підвалин і традицій, від класових і станових умовностей, свободи від державних, суспільних і правоохоронних структур, нарешті свободи для всіх, хто заселяє пограниччя, широкою, значною мірою стихійної демократії [див.: 4, 75—89]. У низці праць фронтірна теорія та методологія застосовуються щодо тих або тих аспектів історичної, географічної, етнографічної реальності («Сибірський» і «Північнокавказький» фронтири, австрійський т. зв. Військовий кордон на Адріатиці, «Степ» і пов'язані з ним різні форми номадизму, феномен козацтва).

В останньому випадку, в козацькознавчій проблематиці, яка традиційно посідає одне з ключових місць в українській — так само й в іонаціональній, присвяченій Україні, — історіографії (пригадаймо поширений слоган «Ми — козацька нація»), помітна тенденція до зближення з компаративно-фронтірним напрямком у світовій науці. Історики намагаються, відмовившись од усталених стереотипів і засвоївши теоретичні та методологічні напрацювання в цій галузі, знайти нові підходи до козакознавчого дискурсу, зокрема ті, що враховують чинник фронтиру. Інноваційну вагу мала під цим оглядом обґрунтована в працях Я. Даш-

кевича концепція Великого кордону (або, в деякого з його послідовників, «Степового кордону»), її параметри визначаються чинниками як географічними та природними, так і цивілізаційними, соціоекономічними, етноконфесійними, етнокультурними [14; 16]. Низка студій з історії українського козацтва прямо зорієнтовані на концепцію Я. Дашкевича [19; 21; 22; 5; 6]. Помітний резонанс [див.: 20] викликала монографія І. Чорновола «Компаративні фронтири» [34], в якій широке охоплення матеріалу з історії питання та високий рівень аналізу цього матеріалу поєднані з постановкою актуальних завдань, що, на думку автора, постають перед українською історіографією в ракурсі концепції компаративного фронтиру.

Важливий аспект згаданої дискусії, ширше — «фронтирного» дискурсу як такого, — аспект термінологічний. Питання чіткості дефініцій та пов'язаних із ними сенсових акцентів набирає актуальності на тлі доволі широкого розкиду понять, уживаних у дискурсивній практиці як паралельні поняттю «фронтір», а часом і як прямі його аналоги. Крім «пограниччя», у цій ролі зчаста виступають такі поняття, як «помежів'я», «прикордоння», польськ. — «kresy», англ. — «border», «borderland»; відмінності між ними часом стають предметом наукових суперечок [26]. Не вдаючися до детального розгляду цих суперечок, зазначмо, що відмінності між різними позиціями дослідників стосуються (якщо, з необхідності, подати ситуацію в «укрупненому», тобто дещо схематизованому, вигляді) двох аспектів. Це, по-перше, різниця поміж *лінарним* підходом до поняття «фронтір», однозначним тлумаченням його як роз'єднувального кордону, border'a, і підходом *просторовим*, за яким фронтір — це смуга, перехідна, тобто практично з'єднувальна, зона; по-друге, поміж акцентуванням у дефініції «фронтиру» та його корелятив («пограниччя», «прикордоння», «kresy», «borderland») геополітичного аспекту й визнанням як доміантних конотацій соціального, духовного плану — релігійних, етнічних, соціопсихологічних, культурних.

Польський дослідник С. Уляш, автор книжки «Про літературу кресів і пограниччя культур», вирізняє дві форми культурного пограниччя: пограниччя *стикове*, із чіткою, незрідка жорсткою демаркаційною лінією, і *перехідне*, або *перехідна зона*. «На такому пограниччі з часом виникає певний тип суспільства та його культури. Довготривалі явища та процеси взаємопроникнення або різних форм зіткнення культур впливають на формування певного типу особистості з властивою йому свідомістю <...> Проникнення та змішування культур перетворює пограниччя на перехідний простір, своєрідний міст між взаємними цінностями культур» [40, 10—11].

Ще сам «батько» фронтирної концепції, Тернер, завважував «гнучкість» головної дефініції. І справді, розрізнявальні ознаки поміж чле-

нами таких, скажімо, дефінітивних конструкцій, як «фронтір-кордон» і «фронтір-зона», не завжди виразні. Можливі обставини, коли опозиційний момент увіходить як одна зі складових у ширше поняття «зони», в середині якої створюється гостра «фронтірна ситуація» (до прикладу, ініційовані губристичними мотиваціями спалахи застарілих міжетнічних або міжконфесійних конфліктів у традиційно усталених прикордонних зонах).

На сьогодні оптимальним (у кожному разі, допоки не запропоновано іншого варіанта) стосовно етнокультурного аспекту видається термін «пограниччя», яким фахівці означають — слідом за О. Латтімором, а в сучасній українській історичній науці за Я. Дашкевичем, — фронтір як зону інтенсивної взаємодії (включно із суперечностями, з моментами протистояння) різних цивілізаційних векторів у поліконфесійному та полікультурному просторі¹.

Слово *Frontier* до Тернера вживалося в Америці тільки в статистичній сфері, у практиці перепису населення, і лише в сформульованій ним теорії набуло функції наукового терміна. Нині «фронтір» — як термін і як концепт, а також його сучасний трансформант «пограниччя» (не будемо заглиблюватися тут у зазначені повище тонкощі схожості й відмінностей) складають термінологічне ядро тезаурусу цілої наукової дисципліни — лімології; вона охоплює широке коло історичної, географічної, геополітичної, націологічної, соціокультурної проблематики. Процеси в цій галузі розвиваються за двома векторами.

«Фронтір/пограниччя» — феномен, у якому наука вгледіла колись характерну ознаку локальної з погляду часу й простору ситуації, нині осмислюється гуманітарною свідомістю в контексті сучасного етапу світового історичного розвитку, як маркер нових рис та особливостей цього етапу. Даються взнаки процес глобалізації та притаманні йому такі риси й тенденції, як множинність і альтернативність варіантів, непередбачуваність, часом химерність їх поєднань, різноманітність проміжних, амбівалентних форм і станів, які виникають на цій основі. Оприявнюються — хоч не завжди чітко й повно — прикмети, характерні для історично-цивілізаційного пограниччя. Їх маємо підстави поцінувати як свідчення того, що в надрах сучасної культурної доби назріває стадія переходу до сутнісних, а може й докорінних, якісних зрушень (якого штибу — щодо цього є різні думки), ба більше, до якоїсь, можливо, цілком нової, цивілізаційної парадигми. З різних аспектів цієї пробле-

---

¹ І. Чорновол, так само означаючи фронтір як зону, а не роз'єднувальну лінію, віддає перевагу таким аналогам Тернерового терміна, як «рубіж» і «порубіжжя», заперечуючи «пограниччя», яке ставить в один ряд із «кордоном». Не зовсім зрозуміло, які критерії поклав дослідник в основу протиставлення понять «рубіж» і «кордон», «порубіжжя» і «пограниччя».

матики вже точаться дискусії в інтелектуальній сфері й у спеціалізованих виданнях¹.

Таким є один вектор процесу.

Інший (не *другий*, а саме *інший*, аж ніяк не другорядний) вектор пов'язаний із посиленням впливу альтернативних першому тенденцій, що формуються на периферії сучасного глобального тренду — здавалось би, всеосяжного. Кажемо «здавалось би» — бо сьогодні обидві тенденції постають не тільки (а певною мірою навіть не стільки) як різноспрямовані, а як різнорівневі, однак тісно між собою пов'язані моменти відштовхування та зближення. Глобалізація та глокалізація — це два аспекти складного, суперечливого, але суттю єдиного процесу. На його різних рівнях превалюють різні тенденції. Якщо, скажімо, в економіці, в сегментах, які стосуються матеріальних параметрів життя суспільства та людини, перед веде глобалізаційний тренд (хоча сьогодні стає дедалі очевидніше, що деякі конкретні форми його виявлення потребують критичного аналізу, якщо не перегляду), то в політичній сфері, в ідеології, надто в національних стосунках, в етнокультурній сфері й у внутрішніх процесах самої культури глокалізаційні, автономістські тенденції пручаються стандартизації, яка супроводжує глобалізацію, і нею, глобалізацією, породжуваній; тут домінує орієнтація на різноманітність, самобутність, «самість», на особистісне начало, на традицію і водночас на зухвалу новизну, яка «виламується» зі загально(«глобально»)прийнятої норми. Ця домінанта природним чином визначає наявність множинних форм, складної системи *спів-* і *взаємостосунків* між ними, тобто, якщо говорити про «фронтирне» начало, то в потрактуванні, яке передбачає його кореляцію з такими поняттями, як кордон, погранична зона, перехідні форми й стани, амбівалентні тенденції.

Останнім належить особлива роль у процесах духовно-культурного розвитку тих територіальних утворень (країн, регіонів, «околиць», районів), для яких характерні геополітична хиткість, дуальність (така, що склалася історично або, поготів, штучно утворена), і як їх наслідок — низький ступінь легітимності, поліетнічний склад населення, суттєві внутрішні мовні, релігійні, звичаєві відмінності, конфліктні «зарубки» в соціально-історичній пам'яті. Таких місцевостей аж надто багато в усьому світі, зокрема й у благополучному, «усталеному» Старому Світі. І то йдеться не про зони відкритого конфліктного етнополітичного або етноконфесійного протистояння (Сербія — Косово, Каталонія — Мадрид, Північна Ірландія), а про тихі, здавалось би «забуті», суто гумані-

¹ Згадуваний вище К. Чижевський пов'язує наближення «абсолютної зміни культурної парадигми» з активізацією та поглибленням пограничних процесів у цій сфері (див.: [32]). Див. також деякі матеріали, вміщені в мережевому журналі «Інакше», який послідовно дотримується принципу альтернативності в обговоренні актуальних проблем гуманітарної думки.

тарні ситуації, пов'язані, до прикладу, з функціонуванням шотландської гельської та валлійської мов у рамках офіційної (та загальноприйнятої) англomовності, або окситанської (провансальської) мови у Франції, або нідерландської в Бельгії.

У простороні колишніх Російської імперії та СРСР погранична проблематика актуалізувалася в пострадянських умовах, які, що правда, зчаста поставали у вузько потрактованих, «фронтирних» версіях; насправді лінійка таких версій, зрозуміла річ, суттєво ширша. Так чи так, національні та історичні образи, автономістські устремління, глокалізаційні тенденції, які до пори до часу дрімали або були загнані в підпілля, вийшли назовні, ба більше, набули загострення як у відносинах між деякими новоствореними чи відновленими державами-сусідами, так і всередині окремих — якщо не більшості — з них.

Україна не стала винятком. Радше — характерним і прикметним «випадком».

У самому національному імені країни, етнонімі «Україна», яке етимологічно асоціюється з поняттям «край» — східний край європейського материка, західний край материка євразійського, відбиті її пограничний статус і пов'язані з ним особливості історичної долі¹. «Чинник пограниччя» сучасна українська та, значною мірою, світова гуманістика визнає одним із ключових критеріїв для характеристики й оцінки низки суперечливих процесів національної історії та культури, советського, а також постсоветського етапів соціо- та етнокультурного розвитку, неординарних явищ, етнокультурних стосунків і взаємовпливів у пограничних зонах як у внутрішньому полікультурному просторі України, так і поміж Україною та її сусідами на європейському і євразійському напрямках [див.: 16].

Традиція західноєвропейської україніки, тобто рецепції та вивчення в Європі України як історичного, геополітичного чинника й духовно-культурного феномену, має тисячолітні корені. Д. Наливайко в присвяченій цій проблемі фундаментальній монографії «Очима Заходу» [див.: 24] простежує, в імагологічному плані, різні етапи проце-

¹ Я. Дашкевич, котрий дотримується цього погляду (на нього посилається і поділяє ці погляди також І. Чорновол), звертає увагу на те, що сьогодні в Європі є, крім України, ще лише дві держави, які із часів середньовіччя зберегли в своєму імені вказівку на «окраїнний», пограничний статус, це Австрія (Österreich — Східна держава, що має Східний кордон [порубіжжя, пограниччя]), та Данія (Danmark — «окраїна [ділянка, кордон, пограниччя] данців»). Слід зазначити (деталь вельми суттєва, хоча може здатися, що вона безпосередньо не тичеться до теми), що Я. Дашкевич поняття «окраїнності» як первинне для походження етнонімі «Україна» (в Іпатіївському списку Київського літопису від 1187 року — «Оукраина») розглядає в контексті своєї полеміки щодо цього питання з колегами зі середовища українських істориків, вважаючи заперечення даного факту «парадоксальною (протилежною) реакцією» на «комплекс неповноцінності», «псевдопатріотичною фобією» (див.: [15, 93— 94]).

су, починаючи від Київської Русі, потім Галицько-Волинського князівства, Галицького (Руського) королівства (в західних джерелах — Regnum Galiciæ, Regnum Russiæ), через добу європейського Відродження до XVII—XVIII ст. — знаменитих праць Г. Боплана («Опис України») та Ж.-Б. Шерера («Аннали Малоросії»). XIX століття дає приклади художнього осягнення теми в європейському письменстві. У першій половині століття це поема Байрона «Мазепа» і твори представників польської «української школи» (Т. Падури, С. Гощинського, Ю. Б. Залеського, Ю. Словацького, М. Чайковського), у другій його половині — першій половині XX ст. українські мотиви знаходимо в доробку Л. Захер-Мазоха, Р.-М. Рільке, К.-Е. Францоza, Й. Рота, Я. Івашкевича, С. Вінченза, Я. Парандовського, Є. Стемповського, Ю. Вітліна та ін. Слід, щоправда, брати до уваги, що форми та засоби втілення цих мотивів, ступінь адекватності й глибини художнього освоєння проблематики відмінні в різних авторів. До того ж, здебільшого українська тематика становила лише частину творчої продукції цих мистців, найчастіше не головну (втім були винятки).

Зрозуміла річ, входження письменника в інонаціональне, іншомовне середовище, у світ інакших історичних і духовних традицій, специфічних ментальних особливостей, культурних цінностей і побутових звичок, навіть якщо цей світ через якісь обставини, з правила біографічного характеру, не зовсім *чужий* для нього, та все ж не *свій*, у кожному разі *інакший*, — таке входження не може бути простим. Письменник опиняється в суперечливій, не завжди комфортній для нього атмосфері, яку визначає сукупність фронтірних, пограничних, перехідних станів; вектори динаміки та трансформації останніх можуть бути — і зчаста, якщо не зазвичай, насправді є — різноспрямованими, зигзагоподібними, такими, що ведуть до далеко не завжди передбачуваних наслідків.

У сучасній гуманістиці така ситуація розглядається в рамках і під кутом зору світоглядно-філософської та соціопсихологічної тріади «Чуже—Інакше—Своє». В останні роки спостерігаємо очевидну тенденцію актуалізації проблематики, пов'язаної із цією тріадою, що, видається, можна пояснити низкою об'єктивних чинників, які характеризують теперішню цивілізаційну добу. Це, наприклад, дуже складна, сповнена драматизму діалектика процесів глобалізації/антиглобалізації/глокалізації, які розгортаються у світі, та однієї з форм виявлення цих процесів — міграції. Вони виявилися несподіваними для західного політикуму, передовсім європейського, і для «глобалізаторів» із числа членів світової наукової гуманітарної спільноти, яких американський професор Джеремі Адельман називає «літописцями глобалізму», «гло-

бальними істориками», які «втратили зв'язок із сучасністю»¹. Це також схожі ситуації в різних точках пострадянського простору, зокрема в етнокультурній сфері; на зміну деклараціям про «дружбу народів — дружбу культур» приходять спроби об'єктивного дослідження реальних пограничних явищ і процесів.

Низка публікацій у фахових наукових і мережевих виданнях присвячена широкому колу аспектів тріади «Своє—Інакше—Чуже», причім — слід завважити — її радикальній (не просто скороченій) версії — опозиції «Своє — Чуже» [див.: 42; 8]. Цей найдавніший «маркер» етнічної самоідентифікації особистості, один із константних концептів колективного світовідчуття, самосвідомості нації, розглядається в історичному ракурсі, на прикладах з історії філософської думки та літератури: російської — західники/слов'янофіли, М. Гоголь, Ф. Достоєвський, Вол. Соловйов, Л. Карсавін, В. Набоков, української — Г. Сковорода, М. Гоголь (певними рисами своєї духовно-творчої сутності), Т. Шевченко, П. Куліш, М. Драгоманов, Ю. Шевельов (особиста доля, також концепції «народники/модерністи», «європеїсти/органісти»). У східноєвропейській гуманістиці наприкінці минулого століття та в наступні роки, на тлі специфічних геополітичних обставин у регіоні, значний резонанс дістали постколоніальні студії Е. Саїда, Г. Співак, Х. К. Бхабха; вони дали методологічні імпульси для аналогічних досліджень на новому матеріалі.

Дедалі більшу увагу, однак, привертає в останні роки потрійна формула «Чуже—Інакше—Своє» та концепт етнокультурного пограниччя, який корелює із цією формулою. О. Сухомлинов, посилаючись на думку своєї польської колежанки М. Домбровської-Партики, авторки книги «Література пограниччя. Пограниччя літератур» [36, 10—11], і виявляючи солідарність із нею, пише: «У залежності від політичної та соціальної кон'юнктури у суспільній ієрархії переважатимуть цінності одного з них (компонентів форми. — Ю. Б.), що є доказом основної дихотомії пограниччя, тобто постійного вибору між замкненістю у світі ідеології ксенофобії та толерантністю щодо *Іншого*» [30, 12].

Стимулювальну роль у дослідженні проблематики, пов'язаної з тріадою «Чуже—Інакше—Своє», відіграли ідеї та положення теорії

¹ У надрукованому 2 березня 2017 р. в цифровому журналі «Asop» (офіси в Лондоні, Мельбурні та в Нью-Йорку) есеї «Що таке глобальна історія сьогодні?» Д. Адельман визнає, що він і сам був таким «літописцем» і «зробив свій внесок у глобальний мейнстрим», очолюючи лабораторію Глобальної історії в Принстонському університеті. Тепер стає очевидним, уважає він, що «необхідно змінити метафору» — відкинути уявлення про те, буцімто глобальна історія являє собою «електричний ланцюг», який «приносить світло всім, хто приєднався»; наспів час «позбутися нарративів плаского світу» (приховане посилання на книгу Томаса Фрідмана «Плаский світ. Коротка історія XXI століття». — Ю. Б.) та «невідворотної глобалізації» (див.: [1]).

діалогу: «чуже слово» М. Бахтіна, «діалогічний персоналізм» М. Бубера, «онтологія культури» В. Біблера. Принцип діалогізму доповнює та корегує жорстку формулу «Своє — Чуже», впроваджуючи в неї момент толерантності за рахунок включення в дискурс поняття «Інакшого», внаслідок чого цей дискурс перемикається з режиму бінарної опозиційності («філософія протистояння») на режим діалектики пограниччя («філософія запитування» [рос. «вопрошания»]).

Деякі аспекти, тенденції, конкретні приклади, переважно зі сфери української літератури або з інших, якоюсь мірою пов'язаних із нею, розглянуто нижче, і то — слід застерегтися наперед — без претензії, по-перше, на повне охоплення фактичного матеріалу (останнє взагалі навряд чи можливе, поготів у рамках однієї статті), по-друге, на оптимальну глибину аналізу, яка може бути досягнута лише на подальших етапах дослідження проблематики; поки що *вибірковість* і *оглядовість* у підході до матеріалу, як видається, неминучі. При цьому сукупність наведених прикладів (фрагментів, епізодів, «випадків») має не системний, а переважно мозаїчний (англ. patchwork) характер. Системний підхід до об'єкта — етнокультурного пограниччя (у широкому тлумаченні цього поняття) від початку не розглядається як інструмент аналізу через неієрархічність, фрагментарність цього об'єкта, *несистемність* як його родову ознаку. Предметами дослідження обрано значущі та репрезентативні, на погляд автора, регіони, ситуації, факти, явища, які вкладаються в загальну схему типології етнокультурного пограниччя України. На цих прикладах висвітлено, урахувавши специфіку кожного, «механізми» співвідношень, переходів і трансформацій усередині тріади «Чуже—Інакше—Своє».

Ще один суттєвий момент, що стосується методології аналізу. Такі особливості феномену пограниччя, як його несистемний характер, структурна неоднорідність, флуктуаційність, множинність параметрів і хиткість кордонів, породжують у дослідника чітке відчуття недостатності традиційних методів, потреби оновлення та вдосконалення інструментарію. Цілковито очевидно постає доцільність методологічного плюралізму, доповнення (а в певному сенсі й корегування) звичних, хрестоматійних методів нетрадиційними, більш адекватними природі об'єкта науковими підходами, використання найновіших аналітичних практик. Під цим оглядом набирає актуальності синергетичний підхід як найбільш ефективний у дослідженні пограничних, перехідних явищ і процесів: так само можуть виявитися корисними — ясна річ, у певних межах і за умови дотримання норм методологічної коректності — положення «естетики кореня» Жюльєн Дельоза та Фелікса Гваттарі, їхня теорія «ризому» (франц. rhizome — коріння, коренева система), яка обґрунтовує принципово нелінійне, неієрархічне трактування поняття

цілісності, відмову від класичного уявлення про жорстко сфокусовану структуру (зокрема художню) на користь розгалуженого «корінняччя», акцент на гетерогенності сенсів, їх «плинності», на рухомості контурів і кордонів семантичного поля [див.: 15].

Аналіз проблеми у статті здійснюється:

а) у *концептуальному* аспекті, на рівні формування вихідних теоретичних позицій у підході до проблематики, критеріїв відбору фактів відповідно до ознак, які характеризують поняття як концепт — не в універсальному (хоч за П. Абеляром, хоч за Дж. Локком) тлумаченні, а в інтенціональному, за Р. Карнапом, під кутом зору сучасної теорії семантики; термін «концепт» (відповідно похідна лексема «концептуальний») уживаємо в сенсі означення змісту поняття та визначення фундаментальних відмінностей між фактами, включеними до аналітичного поля, та позасистемним фактологічним матеріалом; цій проблематиці присвячено першу частину статті;

б) в аспекті *типологічному*, що передбачає створення типологічних рядів («типологія пограниччя») певної кількості пограничних літературних явищ (історичних або сучасних), наприклад: пограничні літературні зони в різних регіонах України; перехідні періоди та стани в літературно-історичному процесі, в мовній сфері, у творчості та психології того чи того митця, в розвиткові й трансформації традиційних форм; компаративні зіставлення, внутріжанрові, внутрітекстові, внутрімовні амбівалентні, перехідні форми та фронтірні ситуації тощо;

с) у *ситуативному* аспекті, в рамках якого вибірково розглядаються конкретні приклади пограничних ситуацій у діахронічному та синхронічному ракурсах, із урахуванням контекстуальних чинників — генетичного, історичного, геополітичного, соціо- та етнокультурного.

«Маленький західний півострів євразійського континенту» (Галичина)

У центральній-східній частині європейського літературного процесу другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст., конкретно — в його австрійському та польському сегментах, формується особня течія, до якої належать письменники, котрі своїм походженням, біографічною пам'яттю, тією чи тією мірою рисами менталітету й творчості були пов'язані з Галичиною, цим, за виразом Чеслава Мілоша, «маленьким західним півостровом євразійського континенту», або (мабуть, точніше) «східним півостровом Західної Європи», сказати б — «Сходом Заходу». Природа й характер цієї течії визначали два чинники: специфічні особливості Галичини як, по-перше, перехрестя історичних доль народів Центрально-Східної Європи, унікального локусу етнокультурного по-

граниччя — австро-польсько-українського (з різною мірою присутності єврейського, а також угорського, румунського, словацького, циганського елементів), по-друге — геополітичного перехрестя із притаманними йому національними, політичними, ментальними суперечностями, де важили взаємні образи й претензії країн і народів — як закорінені в історії, так і ті, що породжені катастрофічними пертурбаціями початку ХХ століття (світова війна, розвал імперій, переформування кордонів).

Тема Галичини у творчості австрійських і польських письменників співвідноситься з обома зазначеними чинниками; в етнокультурному плані превалує чинник перший, що природно зв'язано з біографічною складовою, із забарвленою ностальгійним почуттям національною пам'яттю про дитячі роки, про людей, природу, традиції карпатського краю. В певному сенсі це були картини «втраченого раю», що залишилися в минулому, але зберегся в пам'яті. У певному сенсі, проте, зрозуміла річ, не в повному, не вичерпному, адже пам'ять, звичайно, поповнювалася, часом і корегувалася, зрілою думкою, життєвим досвідом, і тоді в гармонію ідеального — або, точніше, такого, що здавався ідеальним, — світу вторгалися історичні, соціальні, політичні дисонанси, непривабливі реалії дійсності, національні, політичні чи попросту «надто людські» упередження.

Інтерес до проблематики, пов'язаної з етнокультурним простором Галичини як пограничного феномену, активізувався зокрема в польській та українській науковій спільноті від 90-х років минулого століття. Це видана в Польщі англomовна колективна праця «Літературна Галичина: від пост-війни до пост-модерну: місцевий путівник до глобального відображення» [38], студії І. Зимомрі, П. Рихла, Г. Грабовича, Л. Цибенко, Т. Гаврилів, Я. Лопушанського, Л. Айзенбарт; цю тему тією або тією мірою заторкнуто в монографіях, присвячених окремим представникам австрійської та польської літератур новітнього часу.

Австрійський сегмент

Леопольда фон Захер-Мазоха (1836—1895)¹ деякі його сучасники, зокрема німецькі критики, називали галицьким письменником, настільки вони були вражені тим, як, із яким знанням і з яким щирим почуттям він писав про карпатський край; хтось шукав у його родоводі українську складову, хоча жодних документальних свідчень, які могли би потвердити цю версію, немає. Захер-Мазох був письменником австрійським і таким залишався у своїх «галицьких» творах, тож ближчими до істини

¹ Необхідне застереження. Деякі положення та завваги цієї статті текстуально перегукуються з попередніми публікаціями автора (див.: [3]), однак треба наголосити на тому, що такі моменти, ширше — проблематика, кут зору на творчість письменника (йдеться, зокрема, про Захер-Мазоха та Вінченца) тут постають в іншому, ширшому літературно-історичному контексті, в інших концептуальних і методологічних ракурсах, тобто в нових функціях і новому значенні.

були критики в самій Галичині, які відзначали із задоволенням, що Захер-Мазох — «перший з чужинців», що так пише про неї. Цими творами автор розширив рамці європейської україніки, увівши в суспільний і літературний контекст Європи тему Галичини. Можна висловити жаль із приводу того, що висновок віденського психіатра Р. Крафт-Ебінга щодо психопатологічної природи творчості Захер-Мазоха (висновок цей, треба визнати, спирається на реальні особливості значної частини доробку прозаїка, що являє собою окрему тему) та — відповідно — термін «мазохізм» на довгі роки заступили в критиці й у читацькій свідомості його «галицький» творчий дискурс. Нині, з огляду на збагачення наукового арсеналу новими методологічними підходами, зокрема підходом крос-культурним, з'явилася можливість вивчати цю частку спадщини Захер-Мазоха під кутом зору концептуальних і типологічних аспектів проблеми етнокультурного пограниччя.

Майбутній письменник народився в Лемберзі/Львові, у впливовій родині, яка мала повагу міської спільноти (батько, Леопольд Стефан фон Захер, був значним австрійським урядовцем, начальником поліції Королівства Галичини та Лодомерії, дід із материного боку, доктор медицини Франц фон Мазох, — депутатом Станового сейму, двічі обирався ректором Львівського університету), там і проминули перші дванадцять років його життя [див.: 41; авторський синопсис книжки: 10]. У багатонаціональному Львові, на літніх вакаціях у Винниках, мальовничому передмісті, у строкатому середовищі перевесників — дітей польських шляхтичів, українських селян, єврейських крамарів, німецьких колоністів, хлопчик підростав у характерній для Галичини ситуації пограниччя. У мовному спектрі повсякденного спілкування друге — після польської (німецьку буде опановано пізніше) — місце посідала українська мова, точніше, її гуцульський діалект, що його малий Леопольд сприйняв через пісні, казки, легенди від няні Гандзі. Усім цим було закладено фундамент його духовного індигенату, який згодом давав письменникові почуття морального права, говорячи про Галичину, вживати займенникову формулу «в нас», а також її семантичні кореляти — «ми», «наше», «тут», які природно вписувалися в оповідь від першої особи — форму, що її ми часто зустрічаємо в текстах галицького циклу Захер-Мазоха.

Щоправда, семантичні та естетичні функції займенникової формули «в нас» та її корелятивів можуть бути різними в різних текстах, іноді вони міняються місцями в межах одного тексту. Ця мінливість відбиває складні пограничні процеси всередині тріади «Чуже—Інакше—Своє», динаміку співвідношень поміж її компонентами.

Приміром, у повісті «Венера в хутрі», одному з найвідоміших творів Захер-Мазоха, Галичини як такої практично немає, дарма що формально

дія відбувається в її межах, однак проблематика твору зовсім інакша¹. Для героя повісті Галичина є не тільки не *своєю*, але навіть і не *інакшою*, це попросту щось геть відсутнє, тобто суттю *чуже*.

Інша річ — оповідання та нариси соціально-побутового, етнографічного плану («Хлопський суд», «Жіночі образки з Галичини»), твори різних жанрів, присвячені історичному минулому Галичини: романи «Одна галицька історія. Рік 1846» і «Гайдамака», нариси та легендарні новели про опришків, ландшафтні замальовки та розгорнуті картини природи карпатського краю, до яких сучасний дослідник питання застосує гайдегерівське поняття «ментальний ландшафт» [31, 372].

Слід, утім, підкреслити, що за всієї своєї симпатії до Галичини Захер-Мазох залишається *австрійським* письменником. Ним він постає, зокрема, у дещо, сказати би, дражливому аспекті.

Річ у тому, що часом, і зазначмо — незрідка, це поняття виступає своєрідним маркером імперської свідомості, для якої Галичина — це «наші східні землі», частина Королівства Галиції та Лодомерії, коронної землі Габсбурзької монархії. Щось на зразок «галичинанаша»... Галицький наратив письменника Захер-Мазоха перебивається голосом Захер-Мазоха — вірнопідданого імперії, її апологета; такі, наприклад, міркування автора у фіналі нарису «Жіночі образки з Галичини» про «австрійську расу» та роль у її формуванні «галицької породи». З імперським трендом пов'язана антипольська спрямованість низки творів Захер-Мазоха. От лише два приклади. В оповіданнях про опришків наголошене їхнє протистояння польським «вельможним панам»; цей факт сам по собі не сприймається як порушення історичної правди, хоча тут ясно вловлюється нарочита акцентуація. Важливіше інше — відсутність у цій темі австрійського мотиву, добре відомого авторові, чий батько, як пам'ятаємо, значний поліцейський чин, брав активну участь у «замирненні» опришків. У нarisі «Свято обжинок» старий русин, наче здогадуючись, що від нього хочуть почути, розповідає про тяжку селянську долю «під польським пануванням» і висловлює велике задоволення тим, як, мовляв, одразу стало легше після переходу «під Австрію», до «великого цісаря Йосифа»... Цей відгомін застарілих упереджень — приклад, який висвічує одне з потенційно конфліктних явищ центрально-східного європейського пограниччя/фронтиру. «Нервом» цього регіону якраз і була Галичина².

¹ Сам Захер-Мазох у своїй «Прилозі» до «Венери в хутрі» говорив про «природну ворожечу», навіть взаємну «ненависть» чоловічої та жіночої статей, яка одну зі сторін перетворює на молот, другу — на ковадло [див.: 9].

² Унаслідок першого розділу Польщі (1772) ці землі, під назвою «Галичина», увійшли до складу угорських Земель корони Святого Іштвана, т. зв. Транслейтанії, частини Габсбурзької монархії, яка пізніше дістала назву Австро-Угорщини.

Важливим компонентом духовного світу й творчості Галичина (по-части Буковина) стала також у молодшого сучасника Захер-Мазоха — Карла Еміля Францо́за (1848—1904)¹.

У біографіях та творчості обох неважко відзначити пункти типологічної подібності, ясна річ, за відмінності деталей. Місто Чортків на Тернопільщині, де минало дитинство Францо́за, було для нього тим самим, що Винники для Захер-Мазоха: упадала в око етнічна та мовна строка-тість оточення. Францо́з у своїй єврейській родині виховувався в душі поваги до німецьких гуманістичних традицій, але до німецької мови він прийшов лише в німецькій гімназії в Чернівцях, в університетах Відня та Граца. Щоправда, в Чорткові на Францо́за впливали інші чинники: польсько-українсько-єврейське лінгвопограниччя, одеське походження матері (за виразом Петра Рихла, ця «babelівська» суміш української та ідишу звучала в його вухах «від самої колиски» [28, 7]), українка-няня Мариня, котра називала хлопчика «Мільком» і залишила в його слуховій пам'яті, подібно як Гандзя в Захер-Мазоха, звучання української пісні, гуцульської говірки.

Такими були відпочаткові імпульси, передумови формування в обох письменників особливого інтересу, ба більше — сентименту до Галичини, що визначило важливе — не за обсягом, а за значенням, — місце й роль галицького дискурсу в їхній творчості.

Що ж до конкретної реалізації цього дискурсу в текстах, то тут поєднання схожості й відмінностей постає складнішим.

Живі національні типи, замальовки сільського побуту, галицької та буковинської природи, колоритні етнографічні подробиці в начерках й оповіданнях Францо́за, присвячених Галичині, — «Повстання у Воловцях», «Війт із Бяли», «Ярмарковий день у Барнові», в романі «Боротьба за правду», виявлена в них позитивна стосовно галичан авторова позиція та доброзичлива інтонація «римуються» з особливостями нарисових творів Захер-Мазоха на аналогічні теми; проте слід говорити і про незбіги, причім суттєві, навіть принципіві. Один із пунктів такого незбігу — польський мотив. У Захер-Мазоха він, як зазначалося вище, має чітко виявлений *антипольський* характер. Позиція Францо́за у творах гострої соціальної спрямованості значно вираженіша, зображений ним польський поміщик Вініцентій, який поглумився над українською дівчиною («Повстання у Воловцях»), і австрійська адміністрація, що карає бунтівника, «гуцульського Карла Моора» («Боротьба за правду»), — явища одного штибу. Такий підхід до проблеми, завважає

¹ Це прізвище (нім. Franzose — француз) австрійські чиновники, відповідно до «Указу про терпимість» імператора Йосифа II, дали дідові письменника, оскільки його батько, М. Левер (євр. Леферт) 1770 року приїхав із родиною до Галичини (тоді це ще означало — до Польщі) з Франції.

Д. Наливайко, зближує ці твори з тим, що написали на ту ж тему Франко й Кобилянська, Стефаник і Марко Черемшина [див.: 25, 13].

Треба визнати, що певною мірою Француз віддав данину ідеї інтеграції поліетнічного галицького компонента в німецькомовний культурний простір, але то була не імперіалістична стратегія, а радше своєрідна гуманітарна утопія, що її живило схиляння перед традицією німецького гуманізму; вона передбачала не поглинення, не насильницьке підкорення, а міжнаціональний і міжкультурний діалог. «Міт Австрії, — пише Клаудіо Маґріс, — як посередника поміж Сходом і Заходом знайшов у цих таємничих, віддалених краях (тобто на галицькому Grenzraum — пограниччі. — Ю. Б.) свою духовну батьківщину» [39, 189]. Одним із виразників цієї тенденції був Француз із притаманною йому високою мірою того, що можна назвати «інтеркультурною компетенцією».

Суттєвий момент відмінності поміж двома галицькими дискурсами — вихід Францоza за рамці Галичини, включення її в загальноукраїнський контекст. У Захер-Мазоха такого контексту немає, поняття «Україна» він іноді згадує поряд із «Галичиною», але то лише згадки. Для Францоza ці поняття невідірвні одне від одного. Спогад про сліпого кобзаря, побаченого в дитинстві на ярмарку («Ярмарковий день у Барнові»; Барнов — літературний «псевдонім» Чорткова, пор. Єгупець/Київ у Шолом-Алейхема, Бучач/Шебуш у Шмуеля Агнона), дає імпульси роздумам письменника про українську думу як хранительку історичної народної пам'яті. У малюнку «Народна пісня малоросів» він розглядає козацькі думи в зіставленні з піснями гуцулів-опришків, підкреслюючи в них риси схожості і відмінності, й звертаючи увагу на те, що, наприклад, гуцульська пісня про Олексу Довбуша здобула популярність на всій території України, зокрема на її Сході. Прикметна під цим оглядом назва книги Францоza, в якій уміщено цей малюнок, — «Від Дону до Дунаю». У цьому ж збірнику (2-е вид., 1888) Француз друкує працю «Література малоросів» — перший німецькомовний літературно-історичний огляд від «Слова про похід Ігорів» і Києво-Печерського патерика до нової української літератури ХІХ ст. Особливий інтерес австрійського письменника викликає творчість Т. Шевченка. Наголошуючи на глибоко народній природі Шевченкової поезії, Француз водночас (уперше в шевченкознавстві) обґрунтовує концепцію її універсального, загальнолюдського значення, вписує спадщину Шевченка в європейський та світовий контекст [див.: 43, 36—43; 17, 52—55; 28].

Як бачимо, вихід Францоza в загальноукраїнський простір — це не лише розширення фактологічних рамок, це *заглиблення* у фактологічний матеріал; репортажно-нарисове начало доповнюється, а значною мірою й витісняється, началом аналітичним. Утім процес амбівалентний. З одного боку, підвищується рівень змістової наповненості дискурсу, ва-

гомості узагальнень і висновків, що, поза сумнівом, сприяє повнішому пізнанню об'єкта, тобто Галичини/України. Однак — другий бік питання — у певному, передовсім емоційному, сенсі це віддаляє об'єкт від реципієнта, знання якщо не *витісняє* рефлексії, живе, образне сприйняття, то в кожному разі *відтісняє* їх. Якщо, беручи це до уваги, а також під кутом зору тріади «Чуже—Інакше—Своє», порівняти галицькі дискурси Францоza і Захер-Мазоха, то можна завважити три моменти: а) для обох Галичина від початку не була «чужою»; б) вона є для них «інакшою» і приваблює до себе саме інакшістю; с) проте сприйняття цієї інакшості кожним з авторів має свої особливості; якщо для Францоza її відчуття та усвідомлення є головним, суттю незмінним, збагачуючись, розширюючи свої межі, воно не переходить ці межі, «інакше» залишається самим собою, «інакшим», то в Захер-Мазоха помічаємо ознаки внутрішнього руху до «свого», нехай не так чітко виявленого, це радше натяк, тренд, а не чітко виявлена риса, але натяк, тренд семантично значущий. Треба сказати, що вказані відмінності не несуть у собі оціночного сенсу за принципом краще/гірше, вони маркують різні особистісні версії, різні концептуальні та ситуативні аспекти етнокультурного пограниччя як реальності та як концепту.

Ще одна його австрійська версія — дискурс (тема, образ, мотив) Галичини в Йозефа Рота (1894—1939), письменника іншої генерації, ніж Захер-Мазох і Францоз. Із обома його зближує факт народження на галицькій землі — то було старовинне місто Броди, розташоване колись на кордоні між Галицьким і Волинським князівствами, а на час народження Рота — поблизу кордону між Австро-Угорщиною та Росією. З Францозом Рота ріднить єврейське походження, хоча на відміну від старшого колеги він походив із простої, не дуже заможної та не зовсім благополучної містечкової родини.

До «галицької версії» Йозефа Рота застосовні всі три компоненти етнокультурної тріади. Образ Галичини постає в сприйнятті й зображенні Рота як контрастна сукупність мінливих співвідношень між поняттями «чуже», «інакше» та «своє», їх взаємозалежності та взаємозамінності, «перетікання» — найчастіше прихованого — одного в одне, ба більше — змінення суті й сенсу цих понять. Почасти тут дається взнаки суб'єктивний чинник — особливості стилю, творчої манери Рота, чия проза прикметна істотно більшою — порівняно з витриманою в традиційному стилі оповідною тканиною в Захер-Мазоха та Францоza — складністю структури, сенсовою багатозначністю. Але є також другий чинник, об'єктивний, пов'язаний з історією, із Часом. Рот, його творчість, зокрема галицький дискурс, належить іншій добі — добі драматичних геополітичних пертурбацій у центрально-східному європейському регіоні, світової війни, розпаду Австро-Угорщини, післявоєнного

переділу територій, заламання доль народів і людей... За часів Рота вже неможливо було, зображаючи Галичину, обмежитися описами ярмарків та обжинкових свят, гуцульських звичаїв та обрядів, навіть злодіяння польських поміщиків і подвиги опришків відступали перед реальною історичною драмою — драмою розриву зв'язку часів, втрати «великої», нехай і недосконалої, але батьківщини — Дунайської імперії та її невіддільної (на думку Рота, й не тільки Рота) частини, «малої» батьківщини — Галичини.

Уявлення про цю нетривіальну австро-галицьку ідентичність письменника дає оповідання «Погруддя цісаря», передовсім образ його протагоніста.

...У галицькому сільці Лопатини мешкає граф Франц Ксаверій Морштин, виглядає, що він колишній хазяїн села, втім, прямо про це немає мови, в кожному разі, лопатинцям здавалося, що «граф» — це не просто титул, а й назва дуже високої державної посади. Граф належав до давнього польського роду, який мав італійське коріння, проте він не вважав себе ні поляком, ні аристократом італійського походження. Він не належав до жодної нації, тобто був людиною «наднаціональною», людиною європейського світу. А відбитком цього світу була для нього цісарська монархія, саме вона, і тільки вона, була батьківщиною графа.

І раптом — геополітична катастрофа: у Відні помирає цісар, «єдина батьківщина» зруйнована, Лопатини опиняються на часовому та ситуативному фронті — у колишній Східній Галичині, теперішній Польщі; граф, який в уявленні лопатинців був вищим за будь-яку посадову інстанцію, вищим від судді та окружного начальника, граф, котрого знали й боялися селяни та євреї, — граф тепер, після поразки Австрії у війні, змушений вести перетрактації з польським воєводою, що приїхав із Лемберга, — цим, у його очах, «нікчемним поляком».

У драмі, яку переживає граф, у його розгубленості, гніві, презирстві до тих, хто раніше всюди — у Тернополі, Сараєві, Відні, Брно, Чернівцях, Одербурзі, Троппау — вважав себе австрійцями, а тепер став заявляти про свою причетність до польської, чеської, української, румунської, словенської та якоїсь там іще «нації», — в усьому цьому вловлюється, за графовою іронічною інтонацією, відгомін почуттів і думок автора. Збігу, звісно, немає, надто великою є дистанція між долями, але є близькі авторів, як і його персонажеві, гірка нота, сумний мотив втрати того, що здавалося надійним, неминущим.

У селі Лопатини коментатори впізнають селище Лопатин нинішнього Радехівського району Львівської області, куди Рот приїздив на відвідини свого гімназійного приятеля Мозеса Вассера. Можливий і ширший погляд: село асоціюється з Бродами, ба більше, з Галичиною, а Галичину Рот ототожнює з імперією, і це породжує — отакий психологічний

парадокс — «роздвоєння культурно-політичної орієнтації» [18, 168]. Галичина в уяві Рота більше не є «своєю», вона набуває «чужих», неприйнятних рис, пов'язаних передовсім із загостренням національних проблем, яке його герой, граф Морштин, характеризував, посилаючись на Грільпарцера, формулою: «Від гуманізму через націоналізм до бестіалізму». Галичина як реальність зникає із життя Рота, він полишає її 1918 року, на фатальному пограниччі між «колишнім» і «сьогоднішнім», полишає практично назавжди.

Старезний, виснажений граф Морштин доживає свій вік на Рів'єрі, граючи вечорами в шахи або у скат із такими ж старими російськими генералами. У мемуарах він пише про свою «стару батьківщину», монархію, що вона була великим домом для різних людей. Тепер дім розділено, зруйновано, у ньому «більше немає місця» для нього. Так міг би сказати про себе й сам Рот.

Рот сумує не так за монархією, як за «великим домом» та *своєю* «кімнатою» в ньому — за Галичиною. Повертатися не було куди, «великого дому» більше не було, «кімнату» заселили інші люди, але залишалася можливість — її ніхто не міг відібрати — повернення метафізичного, думкою, пам'яттю, творчою уявою. Протягом своєї багатолітньої «втечі без кінця» («Die Flucht ohne Ende» — назва одного з романів Рота), пише Давід Бронзен, перший біограф письменника, Рот «шукав свою втрачену вітчизну на багатьох станціях своїх безперервних блукань обхідними шляхами найвіддаленіших країн Західної Європи. І знайшов її у своєму художньому відтворенні східного світу» [35, 43].

Цим «східним світом» була Галичина. Вона присутня у Рота в багатьох творах, у різних формах — як образ, тема, сюжет, мотив, замальовка, з різною мірою значущості семантичної та естетичної функції в структурі тексту.

Так, у ранньому, 1920 року, оповіданні «Петро Федорак» Галичина «існує» тільки в роздумах і спогадах героя, галицького селянина, котрий, повертаючись на батьківщину з Канади, помирає у Відні, на Південному вокзалі, в очікуванні потягу. Означені в тексті три пункти — Канада, куди Петро їздив на заробітки, Відень — столиця імперії, яка щойно зникла («війна закінчилася») та безіменне галицьке село, де Петра чекали халупка під солом'яною стріхою, корова, свиня, жінка та дитина, — ці три пункти визначають координати долі як героя оповідання, так і тисяч його земляків, властиво, усієї тодішньої Галичини.

Герой роману «Йов» Мендель Зінгер, учитель із маленького галицького містечка, також, подібно до Петра Федорука, здійснює подорож за океан. Центральним тут виступає біблійний мотив праведника Йова. На тлі випробувань, що їх Бог насилає на Менделя, у пам'яті та свідомості героя живуть як духовний та емоційний антипод ворожої чужи-

ни (такою сприймають — суттю однаково — Америку юдей Мендель і Рот, який у зрілому віці схилився до католицизму) картини «втраченого раю» — Галичини. У такому ж, опосередкованому, зображенні, через постаті представників галицького єврейства — переписувача Тори Нухима Каптурака та торговця коралами Вошивка Печеника, означено тему Галичини в оповіданні «Левіатан».

У наступному після «Йова» романі Рота «Марш Радецького», найбільш відомому та значущому його творі, тема Галичини, залишаючись, якщо судити за зовнішніми ознаками, на другому плані, усе ж переходить зі сфери спогадів і рефлексій на рівень реальності. З'являються персонажі-галичани — денщик Онуфрій, помічник лісного Ян Степанюк; дія, починаючи зі середини тексту, переноситься до Східної Галичини. Ми впізнаємо її у прикордонній смузі між Австрією і Росією; тут, у не названому автором типовому галицькому містечку з десятьма тисячами мешканців, розмістився австрійський егерський батальйон, у якому служитиме лейтенант Карл Йозеф фон Тротта; поблизу розташоване село Бурлаки, батьківщина Онуфрія. Саме цьому краю судилося стати епіцентром подій, які започаткували воєнні та соціальні потрясіння, що означили кінець Дунайської імперії.

Першим зустрічає війну строкатий натовп мешканців прикордонного галицького містечка — своєрідна етномодель усієї Галичини: українські селяни, євреї, шваби, поляки, крамарі, ремісники, чиновники. На стінах хати митного сторожа розвішені величезні плакати різними мовами, усі починаються зверненням цісаря «До моїх народів!». Знакова для цього прикордонного регіону постать польського графа Хойницького, дзеркальна версія іншого графа, фон Морштина, символізує для Рота зміну геополітичного статусу Галичини з австрійського на польський, а деградація графа як особистості (в кінці оповіди фон Тротта-старший відвідує його в божевільні) — історично тимчасовий характер цієї зміни.

І нарешті Львів, головне місто Галичини. Рік 1924-й.

Нідерландський журналіст Ян Пауль Гінріхс у своїй книжці «Фатальне місто» [12] зазначає, що Львів був для Рота «лише транзитним пунктом» у його подорожі. З формального боку, можна й так сказати, Львів дійсно увіходив до маршруту великого європейського турне прозаїка — на той час кореспондента газети «Frankfurter Zeitung». Насправді ж мотив Львова став найважливішим, у певному сенсі переламним, пунктом у галицькому дискурсі Рота.

Львів означив новий кут зору письменника на Галичину. «Своя» Галичина залишилася в минулому разом із «великою батьківщиною», імперією; розчинилося в часі, зникло і сприйняття її як «чужої», що виникло в трагічний момент розпаду Австро-Угорщини. Включені до журналістського триптиха («Frankfurter Zeitung», 20, 22 і 23 лютого

1924 р.) нариси «Мандрівка Галичиною» — «Лемберг, місто», «Люди і місцевість» (нім. Gegend, «край»), «Інваліди» [29] сприймаються в цілості; це відкриття автором нової, «інакшої» Галичини — відкриття не тільки для себе, але для світу, передовсім для Європи. На ті забарвленіх ностальгією рефлексій Рот із роздратуванням, у якому чітко вловлюємо образу за близьке, «своє», реагує на поширені в деяких колах Заходу банальні, «дешеві й заяложені» судження про Галичину — така собі «цивілізована пиха», втім, уточнює Рот, пиха «нафталінова»¹. Так, погоджується він, Галичина — це бездоріжжя, криві тротуари, неадекватна каналізація, так, бідність і темнота селянина, і погано облаштовані готелі, що їх описав Альфред Дьоблін у книжці «Подорож Польщею», і на базарах продають примітивних дерев'яних блазнів, як у Європі двісті років тому. Так що ж, «Європа тут закінчилася?» — запитує Рот себе та інших, зокрема того ж Дьобліна, чия книжку він пізніше високо поцінує у своїй рецензії («Frankfurter Zeitung», 31 січня 1926 р.), висловивши, однак, застереження, що все ж «шаблони заступили світ розумному споглядачеві». І відповідає: «Ні, не закінчилася». І річ не лише в тому, що між Європою і цим краєм зберігається постійний і живий зв'язок, що тут багато європейських видань, що між Віднем і Львовом існує «культурний радіообмін». Головною ознакою «європейськості» Львова — це парадигмальна Ротова теза, рефрен його «Подорожі Галичиною» — є національне та культурне розмаїття, мовне багатоголосся. Львів — «барвиста пляма на сході Європи», за ним «починається Росія, інший світ». «Згідно з Ротом, — пише Т. Гаврилів, — Львів мовби покликаний бути там, де кордон, однак бути там для того, щоб кордон розмивати, долати межі, дбати про розмаїття, бо розмаїття в Рота — більше ніж співіснування, це взаємопроникнення» [11, 108].

Метафора такого пограниччя, окремий випадок поширеного в літературі архетипу Дому, — це, за Ротом, готель, притулок, нехай тимчасовий, різних людей (для самого Рота, протягом двадцяти років європейського безхатька, він був постійним), зона переходу, проміжковий пункт між початком і кінцем шляху. Таким є готель «Савой» у романі письменника «Готель “Савой”», топос-модель чи то зниклої Габсбурзь-

¹ Слід зазначити, що поміж тими, хто за часів Рота критично сприймав «галичанство» (не Галичину як таку), зокрема такі його ознаки, як провінціалізм, сервільно-лояльне ставлення до австрійської монархії, нахил до політичної кон'юнктурності, знаходимо не лише «нафталінову» публіку. Наприклад, у Роберта Музиля в «Людині без властивостей» Галичина — провінція країни «Каканії» (від абревіатури К-К — kaiserlich-königlich), «клята галицька глушина». Іван Франко різко критикував «мертве рутенство», що виступало хоч під «українофільською» машкарою, хоч під «москвофільською». У статті «Спогади М. Драгоманова» (Kurjer Lwowski, 24, 25, 30 травня 1890 р.) він солідаризується з автором тих спогадів, який характеризує свої взаємини з «австрійськими українцями», ширше — «галицькі та українські відносини, б'ючи при цьому особливо по інертності, безпрограмотності, легкості в зміні прапорів і крутістві, де б і в якій формі вони не проявлялися».

кої монархії («Австрія як Дім»), чи то світу взагалі. А можливо, Львова. Щоправда, прямого посилання на Львів у книжці немає, та й готелю під назвою «Савой» у місті не було, але є дата написання твору, й вона якраз саме «львівська» — 1924 (див. вище). За Ротовим образом Львова, за його «мітом» постає вся Галичина, якою вона на ту пору бачилася письменникові, — уявною, ідеалізованою, «краєм націоналістичним *par excellence*».

Польський сегмент

Міт Львова, багатоликого, міналивого (за Юрієм Андруховичем, Львів, Львув, Лемберг, Леополіс, Сінгапур — це «місто зітертих кордонів» [див: 2]), — пункт зближення, дотику двох галицьких наративів, польського й австрійського. Зближення, дотику й водночас протистояння. «Виникнення одного міту, — пише Г. Грабович, — вимагало виникнення іншого у відповідь. Як буває у майже всіх таких випадках, колективна самоідентифікація, “своє” чи “рідне”, визначається через протиставлення Іншому» [13, 157]. Критик розглядає факти польської та української «мітологізації» Львова, проте його вихідний принцип у підході до проблеми має загальнометодологічне значення, що, як видається, робить можливим і коректним застосування його в австрійсько-польському випадку. Тим більше що Львів у такому ракурсі не є унікальним. Критик посилається на низку схожих ситуацій із європейської історії: це Вільнюс, про який Чеслав Мілош, його уродженець, говорив, що тут «ні тобі Польща, ні не-Польща, ні тобі Литва, ні тобі не-Литва», це польсько-німецькі Gdańsk/Danzig, Breslau/Wrocław, Posen/Poznań, Stettin/Szczecin, італо-хорватські Trieste/Trst і Fiume/Rijeka, німецько-румунсько-українські Chernowitz/Cernaуți/Чернівці.

Хрестоматійний історичний приклад — єврейсько-європейсько-арабський (юдейсько-християнсько-мусульманський) Єрусалим. Звісно, завважує Г. Грабович, Львів виглядає скромно перед Єрусалимом, «але ступінь емоційного та психологічного наснаження суперечок за нього з обох сторін теж близький до граничного», Львів стає «досконалим об'єктивним корелятом наративів національного самоствердження» [13, 157].

Тут у критика знову-таки йдеться про протистояння польсько-українських львівських мітологічних наративів. У польсько-австрійському випадку полемічний фронтір постає інакше, рівень напруженості загалом помітно нижчий, однак треба брати до уваги, що емоції та висловлювання учасників полеміки з різних сторін не симетричні щодо ступеня гостроти; це відбиває відмінність політичних і психологічних ситуацій, в умовах і на тлі яких формуються львівські й ширше — галицькі дискурси. Діють чинники (скористуємося дихотомією Грабовича) «присутності» та «відсутності».

У свідомості Захер-Мазоха, в його картині світу Галичина — реально «присутній» об'єкт, частина габсбурзької імперії, стабільність якої не викликає в письменника сумнівів, тож антипольські мотиви та репліки, що трапляються в його галицьких творах, не мають агресивного характеру, в них відчутна інтонація поблажливості переможця — «учасника» розділу Польщі. У польських авторів (ззначмо, не в усіх і не однаковою мірою) преважують рефлексії переможеного. Вони знаходять вияв у різних варіантах концепції «інакшості». У Франтишека Яворського («Про сірий Львів») домінує риса, що її Грабович означає як «естетику ностальгії та неприхованої елегійності». У книжці Станіслава Василевського «Львівські історії» це перейняті сарказмом картини «іншого», підавстрійського Львова, фантомні болі, відгомони недавньої ностальгії (книжка Василевського побачила світ 1921 року, коли Львів знову став польським) за втраченим, але нескореним «левом», і це віра у «вічну польськість» Львова. Ностальгією забарвлені спогади Юзефа Вітліна «Мій Львів», хоча на її тлі у книжці присутній, як і у «Львівських історіях» Яворського (втім це характерна риса «львівського нарративу» загалом, різного авторства й різних часів), сміховий, анекдотичний, часом буфонадний струмінь в описах етнокультурних і побутових рис цього багатокладного міста; у цих описах немає ідеологічного, поготів політичного підґрунтя, радше є фантасмагорична, майже містична складова.

Навівши ці приклади «присутності» — у різних формах і різних співвідношеннях — австрійського та польського мотивів у польському львівському/галицькому дискурсі, звернімо увагу на значно суттєвіший момент «відсутності»: в цьому дискурсі практично відсутній український компонент, автори зосереджені лише на польсько-австрійському протистоянні. Наче ні в доавстрійський період, ні в наступні часи на землі Галичини не було її автохтонного населення, українців. Г. Грабович у цьому зв'язку посилається — як на «емблематичну» — на фундаментальну працю Вітольда Шолгіні про Львів, видану, між іншим, уже в 90-і роки минулого століття (Witold Szolginia. Tamten Lwów. — Wrocław, Wydawnictwo Wysoki Zamek, 1992—1994), в якій автор, за рекомендацією видавничої анотації, «знавець Львова», докладно описує всі, аж до анекдотів і міського сленгу, аспекти Львова, але уникає бодай згадки про українську присутність у місті. І це лише один приклад із багатьох.

Чи не єдиний виняток тут — «галицький/гуцульський текст» Станіслава Вінценза (1888—1971)¹.

Вінценза з його земляками-колегами, які писали на ту ж, «галицьку», тему, зближує передовсім біографічний чинник: народження на карпатській землі, у Слободі Рунгурській на Коломийщині, дитинство

¹ Див. підсторінкову примітку 1 на с. 15.

в польсько-українському етнічному та етнокультурному середовищі в Криворівні над Черемошем, українка-няня Палагна, гімназії у Стрії та Коломій, живе спілкування з людьми цього краю. Згадуючи про все це через багато років у післямові до першої книжки своєї тетралогії про Гуцульщину, Вінценз напише: «Ось такі мої витоки...». Тетралогію під назвою «На високій полонині» він почав писати 1931 р., в гуцульському селі Бистриця. Там він прожив до «золотого вересня» 1939-го, коли, якимсь дивом звільнившись зі станіславської в'язниці, нелегально перейшов через гірський хребет Чорногору на Закарпаття, що на той час означало — в Угорщину, в еміграцію до кінця життя.

Що ж відрізняє Вінценза від колег із «польського сегмента» (крім згаданих вище імен, назвімо попередників Вінценза — Я. Парандовського, Є. Стемповського, З. Новаковського, сучасників — А. Ф. Оссендовського, Ю. Вітліна, Є. Єнджевич, Ю. Лободовського)?

По-перше, галицька/гуцульська тема була в його творчості магістральною, практично єдиною. Літературну діяльність Вінценз починав із журналістики, з перекладів Достоевського та Вітмена. Гуцульські спогади та враження увіходять до його творчості поступово, спочатку оформлюючись у вигляді нотаток та есеїв у періодиці, на середині життєвого шляху заволодіваючи ним цілком.

По-друге, для Вінценза Україна — це не об'єкт спогадів, утім, точніше буде сказати — *не тільки* такий об'єкт. У Вінценза концепт України/Гуцульщини не позбавлений особистого ностальгійного відгіню, та при цьому він закорінений у фольклорно-мітопоетичній свідомості.

І по-третє, головне: образ Гуцульщини створив *поляк*, однак жодного сліду національної обмеженості, нарочитого «польського» акценту, вузько, поготів негативно спрямованого проти когось, у змалюванні цього образу геть немає. Гуцульський компонент виступає як самодостатній, не залежний від сторонніх впливів і мінливих політичних обставин. У цьому відбилася відмінна особність Вінцензової «польськості», для якої чужі національна пиха, возвеличення «свого» за рахунок «інакшого». В його «міті Гуцульщини» немає бездумного, поверхового захоплення, що його виявляє доброзичливий, але сторонній автор; Вінценз почувається «сином гуцульського краю», сприймає його як свою батьківщину. Чеслав Мілош згадував, що для Вінценза Гуцульщина була батьківщиною, як для самого Мілоша Литва, як для інших європейців Уельс, Бретань, Прованс, Каталонія, Країна басків, Трансильванія [див.: 23, 70, 30, 33].

При цьому Гуцульщина була для письменника органічною частиною України — подібно як гуцульська говірка, що її він усотав у дитинстві від няні Палагни, сприймалася як українська. «...Мій твір був задуманий і

відчутий по-українськи <...> по-гуцульськи», — писав Вінценз у листі до свого українського кореспондента В. Полека [цит. за: 27, 12—13].

Предметом проведеного вище аналізу були австро-українські та польсько-українські етнокультурні ситуації, пов'язані зі західною пограничною зоною України — Галичиною, почасти Волинню. Схожі й водночас вельми специфічні процеси відбувалися в таких етноісторичних областях, як Закарпаття (українсько-угорське культурне пограниччя) та Буковина (українсько-румунсько-польсько-єврейське пограниччя, т. зв. феномен буковинізму), також у східному та південно-східному регіонах (Харків, Донбас, Приазов'я). Суттєвою для розуміння загальноукраїнської культурної ситуації видається проблема українсько-єврейського культурного, передовсім літературного, пограниччя. Ці теми потребують окремого розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Адельман Дж.* Що таке глобальна історія сьогодні? — URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2387-dzheremi-adelman-shcho-take-globalna-istoriya-sogodni>
2. *Андрухович Ю.* Город-корабль // Вестник Европы, 2005. №13. С. 151—157.
3. *Барабаш Ю.* Карпатський вузол: до проблеми етнокультурного пограниччя (Леопольд фон Захер-Мазох, Станіслав Вінценз) // Слово і Час. 2015. №1. С. 3—16.
4. *Белаш Н.* Зона освоения (фронтир) и ее образ в американской и русской культурах // Общественные науки и современность. 1998. № 5. С. 75—89.
5. *Брехуненко В.* Козаки на Степовому Кордоні Європи: типологія козацьких спільнот XVI — першої половини XVII ст. Київ: Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2011. 504 с.
6. *Брехуненко В.* Фронтир // Енциклопедія історії України: У 10 т. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10. С. 335—337.
7. *Броніславас Г.* Концепція культури пограниччя // Культурологічний часопис «І». 1997. №10. С. 36—47.
8. *Вальденфельс Б.* Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого. Пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ: ППС, 2002. 206 с.
9. *Венера в мехах [Представление].* Работы о мазохизме. Захер-Мазох Л., Делёз Ж., Фрейд З. Москва: РИК «Культура», Ad Marginem, 1992. 380 с.
10. *Вушко І.* Свої серед чужих: австрійські чиновники та Галичина, 1772—1867 (книжка у шпаргалці). — URL: <http://uamoderna.com/md/vushko-austrian-bureaucrats-galicia>
11. *Гаврилів Т.* На брамах Європи: Львів та ідея Європи в Йозефа Рота. Інтертекст літературного Львова. // Парадигма. Збірник наукових праць. Випуск 4. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С.101—110.
12. *Гінрікс Я. П.* Lemberg—Lwów—Львів. Фатальне місто. З нідерландської переклав Ярослав Довгопалій. Київ: Видавництво Жупанського, 2010. 144 с.
13. *Грабович Г.* Мітологізація Львова: відлуння присутності та відсутності // *Грабович Г.* Тексти і маски. Київ: Критика, 2005. С. 155—181.
14. *Дашкевич Я.* Большая граница Украины (этнический барьер или этноконтактная зона) // Этноконтактные зоны в европейской части СССР (География, динамика, методы изучения). Москва: Московский филиал географического общества СССР. 1989. С. 7—20.
15. *Дашкевич Я.* Етніміміка між наукою та політикою, або довкола національного імені українського народу // *Дашкевич Я.* «...Учи неложними устами казати правду». Історична есеїстика (1989—2008). Київ: Темпора, 2011. С. 88—95.

16. *Дашкевич Я.* Україна на межі між сходом і заходом (XIV—XVIII ст.) // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Т. ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. Львів, НТШ, 1991. С. 28—44.
17. *Зимомря М.* Карл-Еміль Француз у контексті українсько-німецько-єврейських культурних взаємодій на зламі XIX ст. // Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. Київ, 1998. С. 52—55.
18. *Ісаєвич Я.* Галичина у Габсбурзькій монархії: національно-політичні рухи і культурний плюралізм // Українська література в Австрії, австрійська — в Україні (матеріали міжнародного симпозіуму). Київ: Брама ЛТД, 1994. С. 163—171.
19. *Каяк С.М.* Запорозьке козацтво і Великий степовий кордон (друга половина XVIII — початок XIX ст.) // Четвертий міжнародний конгрес українців. Історія. Ч.1. Одеса, 1999. С. 241—246.
20. *Каяк С.* Страсті за фронтіром, або Жіночий погляд на чоловічу дискусію. — URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2177>
21. *Леп'явко С.* Великий Кордон Європи як фактор становлення українського козацтва (XVI ст.). Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2001. 64 с.
22. *Леп'явко С.* Українське козацтво і теорія Великого Кордону // Козацька спадщина. 2005. № 2. С. 14—18.
23. *Мілош Ч.* Велике князівство літератури. Вибрані есеї. Київ: Дух і літера, 2011. 440 с.
24. *Наливайко Д.* Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI—XVIII ст. Київ: Основи, 1998. 578 с.
25. *Наливайко Д.* Українська тема в творчості К.-Е. Францоza // *Француз К.-Е.* За правду: Роман, повість, оповідання / Пер. з нім.; прим. М. Зимомрі. Ужгород: Карпати, 1982. С. 5—22.
26. «Поверх кордону»: концепція прикордоння як об'єкт дослідження. // Україна модерна. 2011. Ч. 18. С. 47—78.
27. *Полж В.* Калевала Гуцулів // Вінцензіана. Статті, листи, фрагменти творів. За редакцією Миколи Васильчука. Коломия, 2008. С. 12—22.
28. *Рихло П.* Український меридіан Карла Еміля Францоza // *Француз К. Е.* Ukrainika. Культурологічні нариси. Упорядкування, переклад з німецької, передмова й коментар Петра Рихла. Чернівці: Книги — XXI, 2010. С. 7—17.
29. *Рот Й.* Мандрівка по Галичині // Культурологічний часопис «Ї». 1995. № 6. С. 42—47.
30. *Сухомлинов О.* Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему. Донецьк: Юго-Восток, 2008. 212 с.
31. *Цибенко Л.* Післямова // *Захер-Мазох А.* Вибрані твори. Львів: Літопис, 1999. С. 363—383.
32. *Чижевський К.* Культура і солідарність — URL: <https://zbruc.eu/node/14906>
33. *Чижевський К.* Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем. Львів: Кальварія, 2013. 248 с.
34. *Чорновол І.* Компаративні фронтири. Світовий і вітчизняний вимір. Київ: Критика, 2015. 376 с.
35. *Bronsen D.* Joseph Roth. Eine Biographie. Köln, Kiepenheuer & Witsch, 1974. 713 s.
36. *Dąbrowska-Partyka M.* Literatura pogranicza. Pogranicze literatur. Kraków, Wydawnictwo UJ, 2004. 264 s.
37. *Deleuze G.* et *Guattari F.* Rhizome, introduction. Paris: Edit de Minuit, 1976. 75 p.
38. Literary Galicia: from post-war to post-modern: a local guide to the global imagination / ed. By Adam Michajłow, Waldemar Paclawski. Kraków, Oficyna Literacka, 1991. 191 p.
39. *Magris C.* Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur. Wien, Paul Zsolnay Verlag, 2000. 414 s.
40. *Uliasz S.* O literaturze kresów i pograniczu kultur. Rozprawy i szkice. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. 218 s.
41. *Vushko I.* The Politics of Cultural Retreat: Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia, 1772-1867. Yale University Press, 2015. 328 p.
42. *Waldenfels B.* Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden. Frankfurt am Main Suhrkamp 1997. 278 s.

43. Zymomrja M. K. E. Franzos und sein Aufsatz über Taras Ševčenko // *Zymomrja M. Deutschland und Ukraine: durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen. Fürth/ Bayern, Flacius Verlag, 1999. S. 36—43.*

Отримано 23 грудня 2019 р.

REFERENCES

- Adelman, Dzh. (2018, February 04). Shcho take hlobalna istoriia sohodni? *Historians* Retrieved from: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2387-dzheremi-adelman-shcho-take-globalna-istoriya-sogodni> [in Ukrainian]
- Andruhovich, Yu. (2005). Gorod-korabl' *Vestnik Evropy*, 13, 151-157. [in Russian]
- Barabash, Yu. (2015). Karpatskyi vuzol: do problemy etnokulturnoho pohranychchia (Leopold fon Zakher-Mazokh, Stanislav Vintsenz) *Slovo i Chas*, 1, 3-16. [in Ukrainian]
- Belash, N. (1998). Zona osvoiniya (frontir) i ee obraz v amerikanskoj i russkoj kul'turah *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, 5, 75-89. [in Russian]
- Brekhunenko, V. *Kozaky na Stepovomu Kordonu Yevropy: typolohiia kozatskykh spilnot XVI — pershoi polovyny XVII st.* Kyiv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainskoi arkhheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho, 2011. [in Ukrainian]
- Brekhunenko, V. (2013). Frontyry In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 1-10; Vol. 10), pp. 335-337. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
- Bronislovas, G. (1997). Kontsepsiia kultury pohranychchia *Kulturolozhychnyi chasopys "I"*, 10, 36-47. [in Ukrainian]
- Valdenfels, B. (2002). *Topografiiia Chuzhoho: studii do fenomenologii Chuzhoho.* (V. Kebuladze, Trans.). Kyiv: PPS. [in Ukrainian]
- Zaher-Mazoh, L., Delyoz, Zh. & Frejd, Z. (1992). *Venera v mekhab [Predstavlenie]. Raboty o mazohizme.* Moscow: RIK "Kul'tura", Ad Marginem. [in Russian]
- Vushko, I. (2015, October, 30). Svoi sered chuzhykh: avstriiski chynovnyky ta Halychyna, 1772—1867 (knyzhka u shparhaltsi) Retrieved from: <http://uamoderna.com/md/vushko-austrian-bureaucrats-galicia> [in Ukrainian]
- Havryliv, T. (2009). Na bramakh Yevropy: Lviv ta ideia Yevropy v Yozefa Rota. Intertekst literaturnoho Lvova. In *Paradyhma. Zbirnyk naukovykh prats*, 4, 101-110. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
- Hinrikhs, Ya. P. (2010). *Lemberg—Lwów—Lviv. Fatalne misto.* Z niderlandskoi pereklav (Ya. Dovhopalyi, Trans.) Kyiv: Vydavnytstvo Zhupanskoho. [in Ukrainian]
- Hrabovych, H. (2005). Mitolohizatsiia Lvova: vidlunnia prysutnosti ta vidsutnosti In Hrabovych, H. *Teksty i masky*, pp. 155-181. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
- Dashkevich, Ya. (1989). Bol'shaya granica Ukrainy (etnicheskij bar'er ili etnokontaktynaya zona) In *Etnokontaktnye zony v evropejskoj chasti SSSR (Geografiya, dinamika, metody izucheniya)*, pp. 7-20. Moscow: Moskovskij filial geograficheskogo obshchestva SSSR. [in Russian]
- Dashkevych, Ya. (2011). Etnonimika mizh naukoiu ta politykoiu, abo dovkola natsionalnoho imeni ukrainskoho narodu In Dashkevych, Ya. *"...Uchy nelozhnyimi ustany kazaty pravdu". Istorychna eseistyka (1989—2008)*, pp. 88-95. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]
- Dashkevych, Ya. (1991). Ukraina na mezhi mizh skhodom i zakhodom (XIV—XVIII st.) In *Zapysky naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka, CCXXII. Pratsi istoriko-filosofskoi sektiis*, 28-44. Lviv: NTSh. [in Ukrainian]
- Zymomria, M. (1998). Karl-Emil Frantsoz u konteksti ukrainsko-nimetsko- yevreiskykh kulturnykh vziemodii na zlami XIX st. In *Yevreiska istoriia ta kultura v krainakh Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy. Zbirnyk naukovykh prats*, pp. 52-55. Kyiv. [in Ukrainian]
- Isaievych, Ya. (1994). Halychyna u Habsburzkii monarkhii: natsionalno-politychni rukhy i kulturnyi pliaralizm In *Ukrainska literatura v Avstrii, avstriiska — v Ukraini (materialy mizhnarodnoho sympoziumu)*, pp. 163-171. Kyiv: Brama LTD. [in Ukrainian]

19. Kaiuk, S.M. (1999). Zaporozke kozatstvo i Velykyi stepovyi kordon (druha polovyna XVIII — pochatok XIX st.). In Chetvertyi mizhnarodnyi konhres ukrainiv. Istorii. Ch.1, 241-246. Odesa. [in Ukrainian]
20. Kaiuk, S. (2017, May 3). Strasti za frontyrom, abo Zhinochyi pohliad na cholovichu dyskusiui. *Historians* Retrieved from: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2177> [in Ukrainian]
21. Lepiavko, S. (2001). *Velykyi Kordon Yevropy yak faktor stanovlennia ukrainskoho kozatstva (XVI st.)*. Zaporizhzhia: RA "Tandem-U". [in Ukrainian]
22. Lepiavko, S. (2005). Ukrainske kozatstvo i teoriia Velykoho Kordonu *Kozatska spadshchyna*, 2, 14-18. [in Ukrainian]
23. Milosh, Ch. (2011). *Velyke kniazivstvo literatury. Vybrani esei*. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian]
24. Nalyvaiko, D. (1998). *Ochyma Zakhodu. Retseptsiia Ukrainy v Zakhidni Yevropi XI—XVIII st.* Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian]
25. Nalyvaiko, D. (1982). Ukrainska tema v tvorchosti K.-E.Frantsoza In Frantsoz, K.-E. *Za pravdu: Roman, povist, opovidannia* (M. Zymomria, Trans.), pp. 5-22. Uzhhorod: Karpaty. [in Ukrainian]
26. "Poverkh kordonu": kontseptsiia prykordonnia yak ob'ekt doslidzhennia (2011). *Ukraina moderna*, 18, 47-78. [in Ukrainian]
27. Poliek, V. Kalevala Hutsuliv (2008). In (M. Vasylichuk, Ed.). *Vintsenziana. Statti, lysty, fahmenty tvoriv*, pp. 12-22. Kolomyia. [in Ukrainian]
28. Rykhlo, P. (2010). Ukrainskyi meridian Karla Emilia Frantsoza In Frantsoz, K. E. *Ukrainika. Kulturolohichni narysy*, 7-17. (Trans.) Rykhlo, P. (Ed.). Chernivtsi: Knyhy — XXI. [in Ukrainian]
29. Rot, Y. (1995). Mandrivka po Halychyni *Kulturolohichni chasopys "I"*, 6, 42-47. [in Ukrainian]
30. Sukhomlynov, O. (2008). *Kulturni pobranychchia: novyi pobliad na staru problemu*. Donetsk: Yuho-Vostok. [in Ukrainian]
31. Tsybenko, L. (1999). Pisliamova In Zakher-Mazokh, L. *Vybrani tvory*, pp. 363-383. Lviv: Litopys. [in Ukrainian]
32. Chyzhevskiy, K. (2013, November 1). Kultura i solidarnist *Zbruc* Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/14906> [in Ukrainian]
33. Chyzhevskiy, K. (2013). *Liniia povernennia. Pro praktyku prykordonnia u dialozi z Cheslavom Miloshem*. Lviv: Kalvariia. [in Ukrainian]
34. Chornovol, I. (2015). *Komparatyvni frontyry. Svitovi i vitchyzniani vymir*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
35. Bronsen, D. (1974). *Joseph Roth. Eine Biographie*. Köln: Kiepenheuer & Witsch. [in German]
36. Dąbrowska-Partyka, M. (2004). *Literatura pogranicza. Pogranicze literatur*. Kraków: Wydawnictwo UJ. [in Polish]
37. Deleuze, G. & Guattari, F. (1976). *Rhizome, introduction*. Paris: Edit de Minuit. [in French]
38. Michajłow, A. & Paclawski, W. (Eds.) (1991). *Literary Galicia: from post-war to post-modern: a local guide to the global imagination*. Kraków: Oficyna Literacka.
39. Magris, C. (2000). *Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur*. Wien: Paul Zsolnay Verlag. [in German]
40. Uliasz, S. (2001). *O literaturze kresów i pograniczu kultur. Rozprawy i szkice*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. [in Polish]
41. Vushko, I. (2015). *The Politics of Cultural Retreat: Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia, 1772—1867*. Yale University Press.
42. Waldenfels, B. (1997). *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. [in German]
43. Zymomrja, M. (1999). K. E. Franzos und sein Aufsatz über Taras Ševčenko In Zymomrja, M. *Deutschland und Ukraine: durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen*, 36-43. Fürth/Bayern: Flacius Verlag. [in German]

Received 23 December 2019

Yurii Barabash, doctor of philology, professor
A. M. Gorky Institute of World Literature
25a Povarskaya st., Moscow 121069
e-mail: barabash.yuri@gmail.com
ORCID 0000-0002-8938-9408

ALIEN—DIFFERENT—ONE’S OWN. ETHNOCULTURAL FRONTIER:
CONCEPTUAL, TYPOLOGICAL, AND SITUATIONAL ASPECTS

This is the first paper of the three-issue series about the ethnocultural frontier planned by the author. A long time ago, the scholarly discussions on the problems of the frontier, which became quite vivid in the last decades, had overcome the initial relatively local frames of the American ‘thesis of the frontier’ connected with the specific conditions and circumstances of the Wild West epoch. Currently, these discussions cover various fields of humanities and are becoming more relevant at the present stage of the global historical development, as they signal new civilizational traits and specific features of this stage. By this, the author implies globalization and glocalization processes that encompass multiplicity and variability, also unpredictability, oddity, and non-stability of combinations as well as the diversity of ambivalent forms and transitive states emerging on this basis. The paper defines key theoretical and methodological principles forming the intentional (according to R. Carnap) approach to the concept of the frontier; it also suggests a number of typological models of the ethnocultural frontier (frontier literary zones; transitive periods and states in the historical-literary process, as well as in the language sphere, in creative work, and psychology of an author; comparative collations, etc.). Finally, it analyzes selected literary cases that emerged in geopolitical and ethnocultural zones of Ukraine (namely Austro-Ukrainian and Polish-Ukrainian frontiers) within the framework ‘Alien — Different — One’s own’. The analysis, both diachronic and synchronic, considers contextual factors, i.e. genetic, historical, geopolitical, international, ideological, and sociocultural contexts. In the following two papers of the series, the author intends to deal with the eastern ethno- and linguocultural frontier of Ukraine (Kharkiv, Donbas) and the Ukrainian-Jewish literary frontier.

Keywords: *frontier, concept, context, ethnocultural zone, typology, model, Alien—Different—One’s Own.*